

## SAHÂBÎLERİN TÂBÎİNDEN HADİS RİVAYETİ<sup>120</sup> (KA’B EL-AHBÂR ÖZELİNDE)

**Mustafa YILDIZ**

Diyanet Akademisi Başkanlığı Eskişehir Dini İhtisas Merkezi  
Eskişehir

Orcıd Id:https:0009-0004-1982-8390

**Assist. Prof. Dr. Fatma AYDIN**

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı  
Bilecik

Orcıd Id:0000-0001-6371-0673

### Özet

Bu bildiri, İbn Hacer el-Askalâni'nin, *Nüzhetü's-sâmi'in fi rivâyeti's-sahâbe mine't-tâbi'in* adlı eserinde yer alan sahâbîlerin tâbîinden olan Ka'b el-Ahbâr'dan rivayet ettikleri hadislerin tahrîcini konu edinmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1071) *Rivâyetü's-sahâbe mine't-tâbi'in* adlı günümüze ulaşmayan ve bir cüzden müteşekkil eseri bulunmaktadır. Bu eseri, İbn Hacer (ö.852/1448), *Nüzhetü's-sâmi'in fi rivâyeti's-sahâbe mine't-tâbi'in* eserinde ravi isimlerini alfabetik olarak sıralayarak ihtisar etmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, 1415). Bu çalışmada, öncesinde Yahudi iken, Hz. Peygamberin vefatından sonra İslam'la müşerref olmuş ve tâbîinden kabul edilen Ka'b el-Ahbâr'dan sahâbîlerin rivayet etmiş oldukları hadislerin sıhhatinin ortaya konulması amaçlanmıştır (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 81-111). Sahâbîler birbirlerinden hadis öğrenip naklettikleri gibi, tâbîinden de bilgi alıp rivayette bulunmuşlardır. Bu durumun ana sebebi, Hz. Peygamber'in hadis öğrenme hususunda teşvikleridir. İsnad sisteminde aslanan, ravinin hadisi, kendisinden yaşça ve ilim bakımından büyük alimden veya şeyhinden almasıdır. Tâbîinin sahâbîden rivayet alması gerekiyor iken, ilmi, tarihi ve sosyal nedenlerden dolayı bazı sahâbîler, tâbîinin önde gelen hadis alimlerinden rivayette bulunmuş ve hadisin senedi “sahâbî → tâbîî → sahâbî → Resûlullah” şeklinde tezahür etmiştir (Şahyar, 2010, s. 125). Sahâbîlerin tabaka, ilim ve fazilet yönünden kendilerinden daha aşağı derecede olan tâbîinden hadis rivayet etmeleri, hadis talebesinin ya hataya düşmesine ya da isnadda takdim-tehir olduğu vehmine kapılmasına sebep olabilmektedir. Bu ihtimale binaen, bu rivayetlerin sıhhatini belirlemek için sahâbenin tâbîinden naklettikleri rivayetler dikkatlice incelenmesi gereken önemli bir konudur. Bu araştırmada, genel olarak, dokümantasyon yöntemlerinden; kavram tahlili, örnekleme, sorun belirleme, veri toplama, verileri değerlendirme / yorumlama ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Araştırmada İbn Hacer (ö.852/1448)'in Nüzhe adlı eserinde yer verdiği Kâ'b el-Ahbâr'dan sahâbîlerin naklettikleri yirmi dokuz rivayetin tahrîci yapılmıştır. Bunlardan on dokuz rivayetin makbul, dokuz rivayetin ise merdûd olduğu tespit edilmiş olup bir rivayet hakkında ise belirgin bir hükme varılamamıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Hadis Usûlü, Sahâbe, Tâbîîn, Sahâbenin Tâbîinden Rivayeti

<sup>120</sup> Bu bildiri Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalında hazırlanmakta olan Sahâbenin Tâbîinden Hadis Rivayeti isimli Tezden üretilmiştir.

## Abstract

This paper deals with the authentication of the hadiths narrated by the Sahaba from Ka'b al-Akhbār, who was one of the tābi'īn, in Ibn Hajar *al-Askalānī's Nuzhāt al-sāmi'īn fī rivāyat al-sahāba mine al-tābi'īn*. Khatīb al-Baghdādī's (d.463/1071) *Rivāyat al-sahāba mine al-tābi'īn*, which has not survived and consists of one volume. Ibn Hajar (d.852/1448) has summarised this work by listing the names of the narrators alphabetically in his work *Nuzhāt al-sāmi'īn fī rivāyat al-sahāba mine al-tābi'īn* (Ibn Hajar al-Askalānī, 1415). In this study, it is aimed to reveal the authenticity of the hadiths narrated by the Sahaba from Ka'b al-Ahbār, who was a Jew before and converted to Islam after the Prophet's death and was accepted among the tābi'īn (Ibn Hajar al-Askalānī, 1415, p. 81-111). The Sahaba learnt and narrated hadith from each other, and they also learnt and narrated from the tābi'īn. The main reason for this situation is the Prophet's encouragement to learn hadith. While the tābi'īn were supposed to receive narrations from the sahāba, due to scholarly, historical and social reasons, some sahābīs narrated from the leading hadith scholars of the tābi'īn and the hadith's senedi was manifested as "sahābī → tābi'ī → sahābī → Rasūlullah" (Şahyar, 2010, p. 125). The fact that the Sahābīs narrated hadith from the tābi'īn, who were inferior to them in terms of stratum, knowledge and virtue, may cause the student of hadith to make a mistake or to assume that there is a presentation-introduction in the isnad. In order to determine the authenticity of these narrations, the narrations narrated by the sahāba from the tābi'īn are an important issue that should be carefully examined. In this study, concept analysis, sampling, problem determination, data collection, data evaluation/interpretation and content analysis techniques from documentation methods were generally used. In this study, twenty-nine narrations narrated by the sahāba from Ka'b al-Ahbār, which Ibn Hajar (d.852/1448) included in his work *Nuzheh*, are analysed. Of these, nineteen narrations were found makbul, nine narrations were found merdūd, and no clear judgement could be made about one narration.

**Keywords:** Hadith Methodology, Sahaba, Tabi'in, Narration of the Sahaba from the Tābi'īn

## GİRİŞ

Hadis usulü eserlerinde rivayetü'l-ekâbir ani'l-esağir konusu içerisinde sahâbenin tâbi'inden hadis rivayeti konusu yer almaktadır. Aslında küçüklerin büyüklerden rivayeti yaygın olan rivayet şeklidir. Olması gereken esagirin ekabirden rivayetidir, ekabirin esagirden rivayeti ise olağan dışıdır. Bu durumda hataya veya isnadda takdim-tehir olduğu vehmine düşme ihtimali söz konusudur. Öyle olunca da ekâbir ve esâğir konusu daha da önem arz etmektedir. İbnu's-Salâh'a göre ekâbirin esâğirden rivayeti birkaç farklı şekilde gerçekleşmiştir. Şöyle ki;

1. Ravinin kendisinden rivayette bulunduğu şeyhten yaşça büyük, tabaka itibariyle önde olması durumudur. ez-Zühri (ö. 124/742) ile Yahya b. Sa'id el-Ensârî'nin (ö. 143/760), Mâlik b. Enes'ten (ö. 179/795) rivayetleri buna örnektir.
2. Ravinin, rivayette bulunduğu şeyhinden hadis bilgisi ve hıfz yönünden daha üstün ancak yaşça küçük olması halidir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İshak b. Râhûye'nin (ö. 238/853), Ubeydullah b. Musa el-Absi'den rivayetleri de bu konuda misaldir.
3. Ravinin rivayette bulunduğu kimseden hem yaşça büyük hem de hadis ilmüne vukufiyette üstün olmasıdır. Ebu Bekri'l-Berkânî'nin (ö. 425/1024), Hatîb el-Bağdâdî'den (ö. 463/1071) ve el-Hatîb'in, Ebu Nasr b. Mâkûlâ'dan (ö. 475/1082) rivayetleri bu kabildendir. Sahâbenin

tâbiinden hadis rivayeti de ekâbirin esâgirden rivayetlerine dahildir. Sahâbe, birbirlerinden hadis öğrenmeyi doğal karşıladıkları gibi, tâbiinden bilgi almakta da bir sakınca görmemiştir. Bu tutumun ana sebebi şüphesiz, Hz. Peygamber'in hadis öğrenme hususunda teşvikleridir.

Sözlükte “bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak” anlamındaki sohbet kökünden türeyen sahâbe, sâhibin çoğuludur. Sahâbe ile ashâb kavramı eşanlamlı olarak sıkça kullanılmaktadır. Bunun tekili sahâbîdir. İbn Hacer el-Askalânî sahâbîyi “Hz. Peygamber'e mümin olarak erişen ve müslüman olarak ölen kimse” şeklinde tarif etmiştir.(Efendioğlu, t.y.) En son vefat eden sahâbînin bilinmesi hadis rivayet eden ravinin sıhhatinin tespit edilmesi açısından önemlidir. En son h. 110'da vefat eden sahâbe Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vasıla el-Leysî'dir. Bundan sonraki tabakayı alimler tâbiîn olarak belirtmişlerdir.(İsmail Lütfi Çakan, 2016, s. 72-73)

Hazreti Peygamberin ashabından herhangi birine mülâki olan ve onunla sohbeti bulunan kimseye tâbiî (çoğulu: tabi'ii) denir.(Koçyiğit, 1980, s. 411.). Tâbiîler İslam'ın yayılmasında, hadislerin korunmasında ve ilim gelişmesinde sahâbîlerden görevi devralmışlardır. Tâbiîn dönemini de bilmek hadisin sahâbeden mi yoksa tâbiînden mi olduğunu tespit etmek açısından önem arz eder. Tâbiîn dönemi, Hz. Peygamberin vefatından h. 180 yılına kadar devam eden bir zamanı kapsamaktadır (İsmail Lütfi Çakan, 2016, s. 77)

### **Kâ'b el-Ahbâr'ın Hayatı ve İlmi Kişiliği**

Sahâbîlerin kendisinden hadis rivayet ettiği tâbiî Kâ'b el-Ahbâr, Ebu İshak lakabıyla anılır. 551 yılında doğduğu söylenir. Yemen'de Zûruayn kabilesinden olup müslüman olmadan önce Yahudi olduğu bilinmektedir. Asıl adı Ebû İshâk Kâ'b b. Mâti' b. Heynû el-Himyerî el-Yemânî'dir. Mürekkeple yazı yazdığından kendisine Kâ'b el-Ahbâr denildiği söylenmektedir (Kandemir, t.y.). Bazı rivayetlere göre Hz. Ebû Bekir zamanında, bazı rivayetlere göre ise Hz. Ömer zamanında müslüman olduğu söylenmektedir. İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233)'de Kâ'b'ın, Hz. Peygamber'e yetiştiğini ama onu görmediğini ve aynı zamanda Hz. Ömer zamanında müslüman olduğunu rivayet etmiştir (İbnü'l-Esîr, t.y., 4/460).

Zehebî (ö. 748/1348) Kâ'b'ın, Hz. Ömer zamanında Yemen'den Medine'ye geldikten sonra müslüman olduğunu bildirmektedir. Zehebî, Kâ'b'ın sahâbîler ile sık sık oturup onlarla sohbet ettiğini, İsrâiliyat kitaplarını iyi bildiğini, bir cümlede neyin doğru olduğunu, neyin yanlış olduğunu ayırt etme zevkine sahip, zekâsı ve ezberi kuvvetli, sahâbîlerden hadis alan iyi bir müslüman ve dini kuvvetli âlim olduğunu belirtmiştir (ez-Zehebi, 1985, 3/489).

Kâ'b el-Ahbâr, babasının Tevrat'tan bir kitap yazdığını sonra kitabı kendisine verdiğini ve okumaması için mühürleyip saklayarak dokunmamasını söylemiştir. İslam'ı öğrendikten sonra babasının sakladığı kitapları ortaya çıkarmanın sakıncalı olmadığını anlayınca kitapları okumak için mühürü açmış, Hz. Peygamber ve ümmeti hakkında bilgiler okuduğunu, bunların doğruluğunu gördüğünde ise müslüman olduğunu dile getirmiştir. Kâ'b müslüman olduktan sonra Şam'a gitmiş sonra Hz. Osman zamanında h.32 yılında vefat edinceye kadar Humus'da yaşamıştır. (Muhammed b. Sa 'd, 1421, 9/449). Bu bilgilere dayanarak Kâ'b el-Ahbâr, Hz. Ömer zamanında müslüman olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Kâ'b el-Ahbâr ilmi kişiliği yanında sahâbî ile çok sohbet etmiştir. Kendisinden Hz. Ömer, İbn Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Ebû Hüreyre ve Muâviye b. Ebû Süfyan gibi sahâbîler hadis rivayetinde bulunmuştur. Mâlik b. Âmir, Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Yesâr gibi önemli tâbiîn

âlimleri de ondan hadis rivayetinde bulunmuştur (ez-Zehebi, 1985, 3/490; Hâtim, t.y., 7/161; İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 81-111; Kandemir, t.y.).

## YÖNTEM

Sahâbenin tâbiînden hadis rivayeti konusu günümüz hadis usulü eserlerinde üzerinde çok durulmasa da hicri 5. asırdan itibaren “Büyüklerin Küçüklerden Rivayeti” konu başlığı ile müstakil başlık içinde alt başlık olarak ortaya konmuştur. Müstakil başlık olarak Hâkim en-Nisâbûrî’nin (ö. 405/1014) hadis usulüne dair ‘Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadîs’ adlı eserinde görmekteyiz. İbn’-s-Salâh eş-Şehrezûrî’nin (ö. 643/1245) ‘Mukaddimetü İbni’s-Salâh’ adlı eserinde, en-Nevevî (ö. 676/1277) ‘İrşâdü tullâbi’l-hakâ’ik’ ile ‘et-Takrîb ve’t-Teyisîr’ adlı kitaplarında, İrâkî ‘et-Takîd ve’l-izâh’ eserinde bu konudan bahsetmişlerdir. Müstakil bir eser olarak da el-Hatîbu’l-Bağdâdî’nin (ö.463/1071) günümüze ulaşmayan bir cüzden ibaret olduğu söylenen ‘Rivâyetü’s-şahâbe mine’t-tâbi’în’ adlı eseri zikredilmektedir. Bu eseri İbn Hacer (ö.852/1448) Nüzhetü’s-sâmi’în fi rivâyeti’s-şahâbe mine’t-tâbi’în eserinde ravi isimlerini alfabetik olarak sıralayarak ihtisar etmiştir.

## BULGULAR/SONUÇLAR

### Kabul Gören Rivayetler

#### A. Ebû Hüreyre’nin Ka’b el-Ahbâr’dan Naklettikleri

1. Ebû Hüreyre’den rivayetle Kâ’b el-Ahbâr’dan Cuma gününün fazileti hakkında rivayetidir (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, ss. 81, (no:31). Hadis sahâbî olan Ebû Hüreyre tarafından tâbiîn Kâ’b el-Ahbâr’dan nakledilmiştir. Bu isnad ile İmam Malik rivayet etmiştir. Hadisi Ebû Davud ve Tirmizî Ebû Hüreyre’den rivayet etmişlerdir. Hadisin isnadına bakıldığında Ebû Hüreyre mi yoksa Kâ’b mı rivayet ettiği konusunda karışıklık olduğu görülmektedir. Muhaddisler söz konusu karışıklığın diğer ravilerden kaynakladığını belirtmişlerdir. Bu sebeple hadis Merfu olarak kabul görmektedir.(Eren, 2016, s. 361)
2. Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Hüreyre’den o da Kâ’b el-Ahbâr’dan rivayet etmiştir. Kâ’b el-Ahbâr dedi ki: “Mûsâ’ya indirilen Allah’ın kitabında, Dünyayı koru ve aşırılık yapma Allah nurunu söndürmesin.” Bu rivayeti İbn Hacer ve İbn Asâkir’in eserinden başka kaynakta geçmemektedir. Ancak isnaddaki ravilerin güvenilir olduğundan sahih ve hadis tâbiînin sözü olduğu için ‘Maktu’ kabul edilir (İbn Asakir, 1995, 16/151; İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 85, (no:31/3)).
3. Ebû Hüreyre’den rivayetle “Yahudi âlimlerden on kişi bana iman etmiş olsaydı...” hadisini kaynaklarda Ebû Hüreyre rivayet ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu hadisi işiten Kâ’b: “On değil on iki kişi olmalı, Maide süresinde 12. Ayette on iki kişiden bahsediyor.” Diyerek hadisin sonuna ilave yapmıştır. Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim Kâ’b’ın ilavesini bildirmeden rivayet etmişlerdir.(Eren, 2016, s. 364)
4. Ebû Hüreyre şunu söyledi: “Bana Kâ’b Tevrat’tan okuduğu ve onda yazılı bulduğu şeyler hakkında şöyle dedi: ‘Şeytan akşamdan sabaha kadar kuldun gelen şu söze tahammül edemez; ‘Allah’ım senin istediğin şeylerin hayırlısından, verdiğinin hayırlısından, açığa vurduğunun ve gizlediğinin hayırlısından senin ismine ve kelimenin tamamına sığınırım, Allah’ım gündüzün tecelli ettiği şeylerin şerrinden ve geceleyin

karanlığın şerrinden senin isimlerinin ve kelimelerin tamamına sığınırım.” Hadisi İbn Hacer el-Metâlibü'l-âliye eserinde rivayet etmiştir. İsnaddaki ravilerin güvenilir olmalarından dolayı hadis sahih kabul edilmektedir (İbn Hacer Askalânî, 2000, 14/142; İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 86, (no:31/5)).

5. Ebû Hüreyre dedi ki: “Kâ'b elimi tuttu ve dedi ki: ‘Benden iki şeyi hatırlayın: Mescide girdiğinizde Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e selam verin ve Allah'ım, bana rahmet kapılarını aç' deyin. Dışarı çıktığımızda Peygamber Efendimize (s.a.v.) selam verin ve Allah'ım, beni şeytandan koru, deyin.” Bu hadis iki yoldan rivayet edilmiştir. Birinci rivayeti İbn Şeybe, Nesâî ve Abdullah el-A'zami tarafından Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayet edilmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 87, (no:31/6); İmam Nesai, 1987, s. 178; İ. Nesai, 2001, “Amel”, 38; Şeybe, 1989, 1/298). İkinci rivayeti ise İbn Mâce, Kurtubî ve İbn Kesîr tefsirinde Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den rivayetini zikretmiştir (İbn Mâce, 1373, “Cuma”, 13; Kesir, 1419, 6/60; Kurtubi, 1964, 12/273). İbn Hacer'e göre Ebû Hüreyre Kâ'b'dan rivayet etmiştir. Her iki rivayetteki raviler güvenilir kabul edilmektedir. Bu rivayet hakkında doğrusunu Allah bilir.

### **B. İbn Abbas'ın Ka'b el-Ahbâr'dan Naklettikleri**

1. İbn Abbas, Kâ'b el-Ahbâr'dan naklen rivayet etmiştir, Kâ'b dedi ki: “Yağmur yağmadığını gördüğünde bil ki zekât verilmemiştir, vebâ ortaya çıktığını gördüğünde bil ki zina yayılmıştır, kılıçların çıktığını görürsen bil ki Allah'ın hükmü çiğnenmiştir ve böylelikle Allah birbirinizden intikam almıştır.” İbn Abbas'ın Kâ'b rivayet ettiği bu hadisi Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâki eserlerinde zikretmişler ve ravilerin güvenilir olmalarından dolayı sahih kabul edilmiştir (Beyhaki, 2000, 3/196; İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 89, (no:31/8); İsfahani, t.y., s. 6/42).
2. İbn Abbas Kâ'b el-Ahbâr'a sordu: “Resûlullah'ı Tevrat'ta nasıl bulursunuz, Kâ'b dedi ki: ‘Abdullah'ın oğlu Muhammed'dir, Mekke'de doğdu Medine'ye hicret etti, Mülkü Şam'dadır, arsız değildir, pazarlarda gürültü yapmaz, kötülüğü cezalandırmaz, hoşgörülü ve affedicidir.”(İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 89, (no:31/9)). İbn Abbas'ın Kâ'b el-Ahbâr'a Hz. Peygamber hakkında Tevrat'ta ne yazdığı sorusuna aldığı cevap üzerine rivayet etmiştir. Hadisi İbn Said, Dârimî ve Zehebî eserlerinde rivayet etmiştir (Dârimî, 1412, “Mukaddime”,2; ez-Zehebi, 1985, 1/82; Muhammed b. Sa'd, 1421, 1/309).
3. Muaz b. Abdullah b. Hubeyb el-Cuhani'den rivayetle şöyle demiştir: “İbni Abbas'ı bir katırın yanından geçerken gördüm ve Kâ'b'ın oğlu Tubî' uğradı ve İbn Abbas'a selam verdi. İbn Abbas ona sordu: ‘Kâ'b'ın bulutlar hakkında bir şey söylediğini duydun mu?’ Dedi ki: ‘Evet, bulutlar yağmurun eleğidir, bulutlar olmasaydı, yağmur yağdığı zaman düştüğü yeri bozardı.’ Dedi ki: ‘Yeryüzünde her yıl bitkiler bitirir ve gelecek yıl bir başkasını bitirir dediğini duydun mu?’ dedi ki: ‘Evet, tohumun gökten indiğini söylediğini duydum.’ İbn Abbas şöyle dedi: ‘Ben de bunu Kâ'b'dan duydum.”(İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 92, (no:31/11)). Bu rivayeti Ebû'l-Şeyhu el-İsbehâni, İbn Asâkir, Kurtubî ve Mizzî rivayet etmiştir. Rivayetin ravileri sikadır. Bu sebeple rivayet kabul görmektedir (İbn Asakir, 1995, 11/32; İsfahani Ebü's-Şeyh, 1408, 4/1238; Kurtubi, 1964, 2/201; Mizzi, 1983, 4/310).

4. İbn Abbas'dan rivayetle, İbn Abbas şöyle dedi: Kâ'b'a şu ayet hakkında sordum: "tahtının üstüne bir ceset koymuştuk; sonra o bize yöneldi". Kâ'b dedi ki: 'Şeytan.....' Kıssayı anlattı." İbn Abbas Sa'd süresinin 34. ayetinde geçen "tahtının üstüne bir ceset koymuştuk; sonra o bize yöneldi" ayetini ne demek istediğini Kâ'b'a sorar ve Hz. Süleyman'ın mührünün çalınması olayını kendisine anlatır. İbn Hacer kıssa uzun olduğundan rivayeti ihtisar etmiştir. Kıssa San'âni'ni tefsirinde anlatılmaktadır (Abdürrezzâk Es-San'ani, 1419, s. 3/130; İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 106,(no:35/2)).
5. İbn Abbas şöyle dedi: "Kâ'b'a Taba hakkında sordum, o da şöyle dedi: 'Yemen halkından bir adamdı. Semerkant'a varıncaya kadar hükümdarlık yaptı.' Sonra Kâbe'nin kıssasını, onu yıkma niyetini ve muhafızların kendisine bunu yasaklamalarını anlattı." İbn Abbas Taba kavmi hakkında Kâ'b'a soru sorar. Bu olay Duhân süresi 37. ayette tûbba kavmi hakkında geçmektedir. Müsâid b. Süleyman et-Tayyar, Mevsûatü't—tefsiri'l-me'sûr' adlı tefsir eserinde geçmektedir (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 107, (no:35/4); Müsâid b. Süleyman et-Tayyar, 2017, 30/49).
6. İbn Abbas'a kitabın anası hakkında soru soruldu ve o şöyle dedi: Kâ'b şöyle dedi: "Allah yaratıkları yarattı ve onların ne yapacaklarını öğretti." Sonra kaleme: 'Kitap yaz' dedi ve o yazdı." Kitabın anasından maksat Ümmü'l-Kitâb yani Kur'an-ı Kerim'dir. Bu olay Ra'd süresi 39. Ayette geçmektedir. Rivayetin hasen olduğu söylenmektedir (Abdürrezzâk Es-San'ani, 1419, 2/239; İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 108, (no:35/5)).
7. İbn Abbas, Kâ'b'dan rivayetle şöyle demiştir: "Cennet'ül-Me'vâ içerisinde şehitlerin ruhlarının kendisine yükselip de titrediği yeşil bir kuş, Firavun ailesinin ruhları ise siyah kuşlardandır (cehennemdedir), gıdaları ve dinlenmeleri ateştedir, Müslümanların çocukları da cennette serçelerdir." Kâ'b'dan zikredilen bu rivayet İbn Mübarek, İbn Şeybe ve Ebû Nuaym es-İsfahâni eserlerinde zikretmişlerdir. Rivayetin isnad zinciri Ebû İshak er-Razi- Meysere el-Eşcâi-İkrime- İbn Abbas- Kâ'b el-Ahbâr'dır. Ravilerin sika olması hasebi ile zikredilen bu rivayet sahih olarak kabul görmektedir. (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 108, (no:35/6)).

### C. Abdullah b. Ömer'in Kâ'b el-Ahbâr'dan Naklettikleri

1. İbn Ömer, Kâ'b'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Melekler, ademoğlunun amellerinden ve işlediği günahlardan bahsetti.' Bu hadis Ebu Huzeyfe'nin Süfyân'dan anlattığı Hârût ile Mârût kıssasıdır. Abdurrezâk ve Kabîsa Ebû Süfyân'dan dedi ki: Kâ'b o hadisin sonunda şu kelimeleri söyledi: 'O ikisi (Hârût ile Mârût) amellerini ve bazı günahları işlemeden günlerini tamamlamadılar." Bu rivayeti Beyhâki Nâfi kanalıyla zikretmiştir.( el-Hüseyin b. Ali Beyhâki, 2000, s. 9/65); İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 96, (no:32/1)) Ayrıca el-Hüseyin b. Ali Beyhâki es-Sünenü'l-Kübra eserinde: Ebû Süfyân> Mûsâ b. Ukbe> Sâlim b. Abdullah> İbn Ömer> Kâ'b el-Ahbâr isnadı ile zikretmiştir ( el-Hüseyin b. Ali Beyhâki, 1424, s. 10/7). İbn Ömer'in Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayeti başka eserlerle tasdik olduğundan sahih olarak kabul görmektedir.
2. Abdullah b. Ömer'in rivayetine göre, bir adam, aralarında Kâ'b'ın da bulunduğu bir kavme şöyle dedi: "Sanki ümmetlerin toplandığını, her peygamberin iki nuru ve kendi

ümmeinden olanlar için de bir nur olduğunu, Muhammed'in başındaki ve vücudundaki kıl kadar nur olduğunu ve O'nun ümmetinden olan kişilerde iki nur olduğunu gördüm. Kâ'b şöyle dedi: 'Musa'ya Tevrat'ı ve Muhammed'e Kur'an-ı indiren Allah'a yemin ederim ki, ben Tevrat'ta peygamberlerin ve onların ümmetlerinin gönderilişini ve Muhammed'in gönderilişini de senin gördüğün gibi gördüm.' İbn Ömer'in Kâ'b'dan rivayeti başka eserlerde bulunmasa da isnadının güvenilir olduğu bildirilmektedir (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 98, (no:32/2)).

3. Abdullah b. Ömer rivayetle şöyle dedi: Kâ'b dedi ki: "Göklerin hükümdarından yerin hükümdarına veyl olsun. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: 'Kendisiyle hesaplaşanlar müstesna.' Kâ'b şöyle dedi: 'Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki o, Allah'ın kitabında güvendedir. Ve secdeye vardı.'" Bu rivayet Hz.Ömer ile Kâ'b arasında geçen bir olaydır. Bu rivayet hakkında iki yol vardır, birincisi Abbâd b. İshâk olarak bilinen ravinin güvenilir ya da zayıf olduğu hakkında karar verilememiştir. Ancak bu rivayet İsfahâni, Suyûti eserlerindeki rivayetler ile desteklenmiştir ((es-Süyuti, 2005, 15/682; İsfahani, t.y., 5/389, İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 98, (no:32/3)).
4. İbni Ömer, Kâ'b'dan rivayetle: "Yemen'den insanları sürececek bir ateş çıkacak." Rivayeti İbn Ömer, Kâ'b'dan rivayet etmiştir. İbn Hacer'in ihtisar ettiği bu rivayeti İbn Ebi Şeybe, Dârekutnî eserinde zikretmişleridir. Raviler hakkında olumsuz bir durum söz konusu olmadığından sahih kabul edilir (Dârekutnî, 1985, 12/294; İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 99, (no:32/4); İbn Ebi Şeybe, 1989, 7/484).

#### **D. Abdullah b. Zübeyr'in Kâ'b el-Ahbâr'dan Naklettikleri**

1. İbnü'z-Zübeyr rivayetle şöyle dedi: Kâ'b'ın şöyle dediğini duydum: "Hiçbir kuş gökte on iki milden fazla yükselemez.' Kâ'b'ın bana haber vermesinden önce, hiçbir şey bana ulaşmadı" dedi. Bu rivayeti İbn Asâkir, Medîneti Dimaşk eserinde zikretmiştir. Rivayeti Hz. Peygamber'in amca oğlu Abdullah b. Zübeyr Kâ'b'dan rivayet etmiştir.(İbn Asakir, 1995, 50/168; İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 104, (no:34/1))
2. İbnü'z-Zübeyr şöyle demiştir: "Kâ'b'ın bize 'Sakif'ten bir adam beni öldürecek ve bu da onun (Muhtar'ı kastederek) başı benim ellerimde' demesinden başka hiçbir şey yoktur.' İbn Sîrîn dedi ki: 'Ebu Muhammed'in kendisinden bir şey sakladığını düşünmüyor.'" Bu rivayeti Abdürrezzak es-San'ânî ve Taberânî zikretmişlerdir. Sakif'den bahsedilen adamın Ebu Muhammed el-Haccâc b. Yusuf es-Sekafî olduğu söylenmektedir (Abdürrezzâk es-San'ânî, 1403, 11/366; İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 105, (no:34/2); Taberani, 1994, 13/92).

#### **E. Abdullah b. Amr'ın Kâ'b el-Ahbâr'dan Naklettikleri**

1. Abdullah b. Amr, Kâ'b'dan taştan söz ederek şöyle zikretti: "Eğer müşrikler kirleriyle o taşta dokunmasaydı, ona ancak hasta kimseler şifa için dokunurdu. O taştan başka cennetten gelen bir şey yeryüzünde yoktur." Burada taştan maksat Hacerülesved taşı olduğu söylenmektedir. Bu rivayeti Abdürrezzâk San'ânî ve Ahmet b. Hanbel zikretmişlerdir (es-San'ânî, 1983, 5/38; Hanbel, 2001, 11/579; İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 100, (no:33/1)).

### Kabul Görmeyen Rivayetler

#### A. Ebû Hüreyre'nin Ka'b el-Ahbâr'dan Naklettikleri

1. Ebû Hüreyre, Kâ'b'dan naklen rivayetle Kâ'b dedi ki: 'Perşembe ve cuma günü ameller sunulur ve Allah'a ortak koşmayan her kul affedilir ancak kardeşi arasında kin besleyen kul hariç.' Bu rivayet İbn Hacer'in zikretmesine göre Kâ'b'dan rivayet edilmiştir. Ancak Müslim, Ebû Davud ve Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayete göre Ebû Hüreyre hadisi merfu olarak Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 86, (no:31/4)).
2. Ebû Hüreyre, Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayetle dedi ki: "Cennetten dört nehir aktı; Fırat ve Mısır'ın Nil'i ve Seyhan ve Ceyhan." İbn Hacer tarafından zikredilen bu rivayet başka kaynakta bulunamamıştır (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 88, (no:31/7)). Müslim, Ebû Davud, İbn Asâkir tarafından Ebû Hüreyre hadisi Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre Hz. Peygamberden şöyle buyurmuştur: "Seyhân ve Ceyhân, Fırât ve Nîl, tümü cennet nehirlerindedir." (İbn Asâkir, 1995, 43/272; Müslim, 1955, "Cennet", 26; Hanbel, 2001, 12/506). İbn Hacer'in Kâ'b'dan rivayeti başka isnad ile Ebû Hüreyre tarafından rivayet edildiği için sahâbenin tâbîinden hadis rivayeti alanına girmemektedir.

#### B. İbn Abbas'ın Ka'b el-Ahbâr'dan Naklettikleri

1. Abdullah b. Abbas "Hz. Ömer ile Medine ve Şam arasında seferde idik. Bize rüzgâr, gök gürültüsü, şiddetli yağmur ve insanları dağıtan bir dolu vurdu. Kâ'b dedi ki: Kim gök gürültüsünü işittiğinde: 'Hamd, gök gürültüsünün övdüğü ve meleklerin kendisinden korktuğu Allah'a mahsustur' derse kendinde olan günahları af olunur." Rivayeti İbn Hacer'den başka eserde bulunamamıştır. İbn Said Tabakâtü'l-Kübra'da hadisi şöyle rivayet etmiştir: Mu'in b. İsa ve Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb> Mâlik b. Enes> Âmir b. Abdullah b. el-Zübeyr> Babası yağmur yağdığı zaman işitti ve dedi ki: "Meleklerin korktuğu ve gök gürültüsünü hamd ile tesbih edilen Allah noksan sıfatlardan münezzehtir." Denilir ki: 'Bu dünya ehli için bir tehdittir.' (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 90, (no:31/10); Muhammed b. Sa'd, 1421, 6/483). İbn Hacer'in zikrettiği rivayet ile bulunamayan bu rivayet İbn Said'in başka tarik ile zikretmesi, rivayetin Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayet edilmediği anlaşılmıştır.
2. İbn Abbas kendisine rahim hakkında soru sorulduğunda şöyle demiştir: "Kâ'b, onun yakınlık olduğunu iddia etmiştir." İbn Hacer'den başka rivayeti zikreden olmamıştır. İsnadda geçen İkrime'nin durumu karışık olduğundan kabul görülmemektedir (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 106, (no:35/1)).
3. İbn Abbâs dedi ki: "Huzeyfe ve Kâ'b dedi ki: 'İsa b. Meryem gelinceye kadar hilafet oğullarından çıkmayacaktır.' İbn Abbas'ın Kâ'b'dan rivayet ettiği bu rivayet başka eserlerde bulunamamış ayrıca isnadı zayıftır. Bundan dolayı rivayet kabul görmemektedir (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 93, (no:31/12)).

**C. Abdullah b. Amr'ın Kâ'b el-Ahbâr'dan Naklettikleri**

1. Abdullah b. Amr, Kâ'b'dan rivayete göre, Allah, Batı Denizi'ni yaratırken ona: “Seni ben yarattım” diye vahyetmiştir. Bu rivayet iki yollan gelmiş birincisi ed-Dereverdî ile ikincisi ise Hâlid b. et-Tahhân aracılığı ile gelmiştir. Rivayetlere bakıldığında Hâlid b. et-Tahhân'ın ed-Dereverdî'den daha güvenilir olduğu söylenmektedir (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 100-103, (no:33/2)).

**D. Enes b. Malik'in Kâ'b el-Ahbâr'dan Naklettikleri**

1. Enes b. Mâlik rivayetle Kâ'b ona şöyle demiştir: “Taş, cennetin yakutlarından ve zezem, Cebrail'in kanadından gelen bir vuruştur.” Rivayetin isnadı Ukbe b. Abdullah-Katâde – Enes b. Malik – Kâ'b el-Ahbâr'dır. Ukbe b. Abdullah zayıf bir olarak zikredilmiştir. Bu sebeple rivayet zayıf olarak kabul görülür (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 110, (no:36)).

**E. Hürreym b. Fâtik'in Kâ'b el-Ahbâr'dan Naklettikleri**

1. Hürreym b. Fâtik'ten rivayetle şöyle dedi: Kâ'b şöyle dedi: “Ben ona ‘Deccal senin kavmin Ebû Esed'e tapıyor’ dedim.” Rivayetin isnadı es-Sevri – Vâsil – el-Ma'rûr b. Süveyd – Hürreym b. Fâtik – Kâ'b el-Ahbâr'dır. Bu rivayeti İbn Hacer'den başka zikreden bulunamamıştır. Bundan dolayı rivayet sahih olarak kabul edilmemiştir (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 110 (no:37)).

**F. Muaz b. Enes'in Kâ'b el-Ahbâr'dan Naklettikleri**

1. Muaz b. Enes Kâ'b'dan rivayetle şöyle buyurmuştur: “Kim, {De ki, O, Allah'tır, birdir}’i sonuna kadar okursa, Tevrat, İncil ve Furkan’ı (Kur’an-ı Kerim) hatmetmiş gibi olur.” Rivayetin isnadı Rişdîn – Zebbân – Sehl b. Muaz – Muaz’ın babası – Kâ'b el-Ahbâr'dır. Zikredilen bu rivayet İbn Hacer'den başkası rivayet etmemiştir. Ravilerden Rişdîn ve Zebbân zayıf olarak kabul görmüştür. Bundan dolayı rivayet sahih değildir (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 111 (no:38)).

**Hükme Varılmayan Rivayet**

1. İbn Abbas, Ka'b'dan rivayetle Kâ'b: “Cuma günü verilen sadaka diğer sair günlerden daha faziletlidir.” Rivayetini İbn Hacer'den başka kimse zikretmemiştir. Rivayetin isnadında geçen raviler hakkında olumsuz bir durum olmamasına rağmen rivayet herhangi bir kaynakta bulunamamıştır. (İbn Hacer el-Askalânî, 1415, s. 107, (no:35/3)).

**SONUÇ VE DEĞERLENDİRME**

Araştırmadan elde edilen bulgular ve sonuç, Müslüman olmadan önce Yahudi olan Kâ'b el-Ahbâr'ın sika, güvenilir, dini ve ahlak yönünden kuvvetli bir imana sahip olduğu, hadis rivayetinde cerh edilmediği aksine ona nispet edilen rivayetlerinin doğruluğu tespit edilmiştir. Kâ'b el-Ahbâr'dan zikredilen rivayetler, Cuma gününün fazileti, cennet tasvirleri, mescide girerken dua etmenin önemi, Hacerülesved taşının nereden geldiği, Hz. Süleyman mührünü kaybolması ve Hz. Muhammed'in faziletleri gibi konuları içermektedir. Kabul görülmeyen rivayetler ravilerin zayıflığından kaynaklandığı ve Kâ'b el-Ahbâr'ın sıhhatine zarar vermediği görülmüştür. İbn Hacer (ö.852/1448) Nüzhetü's-sâmi'in fî rivâyeti's-sahâbe mine't-tâbi'in

eserinde zikrettiği Sahâbîlerin, Kâ'b el-Ahbâr'dan, Ebû Hüreyre 7, İbn Abbâs 11, Abdullah b. Ömer 4, Abdullah b. Amr 2, Abdullah b. Zübeyr 2, Enes b. Malik 1, Hüreyim b. Fatik 1, Muaz b. Enes 1 toplamda 29 rivayet tahrir edilmiştir. Bunlardan 19 rivayet kabul, 9 rivayet kabul görmeyen ve 1 rivayette kaynaklarda bulunamamıştır.

## KAYNAKÇA

Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Es-Sünen (thk. Hüseyin Selim Esed Dârânî), 1412

Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî Ahmed b. Hanbel, Müsnedu el-İmam Ahmed b. Hanbel. ; thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid. -- Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1998/1419.

Abdürrezzâk es-San'ânî, el-Muşannef (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1390-92/1970-72.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Tefsiru Abdürrezzak (thk. Mahmud Muhammed Abduh). Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, (1403)

Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhaki, Es-Sünenü'l-kübra. (thk. Muhammed Abdulkadir Attâ). Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003/1424.

Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhaki, Şuabü'l-ıman ; thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul. -- Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990

Celâleddîn es-Süyûtî. Tedrîbü'r-Râvî Fî Şerhi Takrîbî'n-Nevevî (çev. Muhammed Enes Topgül - Faik Akcaoglu), (2019).

Ca'fer b. Hayyan Ensari İsfahani Ebû'ş-Şeyh, Kitabü'l-Azame ; dirase ve tahkik Rızaullah b. Muhammed İdris el-Mübarekfüri. -- Riyad : Dârü'l-Âsime, 1998/1419

Celâleddin Es-Süyûtî, Cem'u'l-Cevami. (thk. Muhtâr İbrahim el-Hâic). 2005

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubi, El-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân ; tsh. Ahmed Abdülalim Berduni. -- 3. bs. -- Kahire : Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî li't-Tıbbâa ve'n-Neşr, 1967/1387

Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesai, Amelü'l-yevm ve'l-leyle ; thk. Fârûk Hamâde. -- Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1987

Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesai, Es-Sünenü'l kübra. (thk. Hasan Abdulmun'in Şelebi). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebû Şeybe, El-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdîs ve'l-asar ; thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. -- Beyrut : Dârü't-Tac, 1989

Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Mizzi, Tehzîbü'l-Kemal fi esmai'r-ricâl; thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. -- 2. bs. -- Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1983/1403

Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutni, El-İlelü'l-varide fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye ; thk. Mahfuzürrahman Selefi. -- Riyad : Daru Taybe, 1985.

Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, Sahih-i Müslim naşir Muhammed Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebû Hâtim, El-Cerh ve't-ta'dil,

Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahabe; thk. Muhammed İbrâhim Benna, Muhammed Ahmed Aşur. Kahire : Dârü's-Şa'b, 1970.

Ebü Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebü Nuaym İsfahani. Hilyetü'l-evliya ve tabakatü'l-asfiya -- [y.y., t.y.] ([Kahire] : Matbaatü's-Saade, 1974)

Efendioğlu, M. (t.y.). Sahâbe. TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 22 Ocak 2024, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahabe>

Eren, M. (2016). Bir İsnad Özelliği Olarak Sahâbenin Tâbi'inden Rivâyeti. İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe (İlmî Toplantı), 333-371.

Fuâd Abdülbâkî. -- Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955/1374-1956/1375

İbn Asakir, Târîhu medîneti Dîmaşk. ; thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri. - Beyrut : Dârü'l-Fikr, 1995/1415

İbn Hacer Askalânî, el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye ; tensik Sa'd b. Nasır b. Abdullah el-Aziz eş-Şeseri. -- Riyad : Dârü'l-Âsime, 2000/1420

İbn Hacer el-Askalânî, Nüzhetü's-sâmi'in fî rivâyeti's-sahâbe (thk. Tarık Muhammed el-Amûdî), 1415.

İbn Kesir Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim = Tefsiru İbn Kesir. (thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1419.

İbn Mâce. Es-Sünen (thk. M. Fuâd Abdülbâkî; C. 2). 1373/1953

İsmail Lütfi Çakan. (2016). Hadis Usulü.

Kandemir, M. Y. (t.y.). Kâ'b el-Ahbâr. TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 28 Ocak 2024, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/kab-el-ahbar>

Koçyiğit, T. (1980). Hadis İstılahları. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Muhammed b. Sa'd. Et-Tabakâtü'l-kübrâ (thk. Ali Muhammed Ömer). 1421

Müsaïd b. Süleyman et-Tayyar, Mevsûatü't-tefsiri'l-me'sûr: Ekberu cami' li-tefsiri'n-nebi (s.a.s.) ve's-sahabe ve't-tabiin ve tabiihim ma'zûvven ila masadirihi'l-asliyye. -- Cidde : Merkezü'd-Dirasat ve'l-Ma'lumati'l-Kur'aniyye Ma'hedü'l-İmam eş-Şatibi ; Beyrut : Daru İbn Hazm, 2017/1439

Şahyar, A. E. (2010). Sahabenin Tabiundan Hadis Rivayeti. Hadis Tetkikleri Dergisi, VIII(1), Article 1.

Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ; thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405

Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Kahire, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), I, 51.1994/1414